Doi: 10.56 737/2953-7843-2026.05-115

ԱՐՇԱԿ ՄԱԴՈՅԱՆ
ԵՊՀ

ԱԴՐԲԵՋԱՆ-ԻՍՐԱՅԵԼ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԱՏԿԵՐՈՒՄ[1]

ԻԱ. դարի առաջին քառորդում թե՛ համաշխարհային, թե՛ տարածաշրջանի ուժային կենտրոնների համար Հարավային Կովկասը վերածվել է աշխարհաքաղաքական մրցակցության առանցքային հանգույցի: Բայց եթե սառն պատերազմի ավարտին հաջորդած շրջանում տարածաշրջանի ռազմաքաղաքական զարգացումն ավանդաբար պայմանավորված էր ԽՍՀՄ իրավահաջորդ Ռուսաստանի Դաշնության, Թուրքիայի Հանրապետության եւ Իրանի Իսլամական Հանրապետության (ԻԻՀ) ազդեցությունների հարաբերակցությամբ, ապա վերջին երկու տասնամյակներում այստեղ աստիճանաբար արմատավորվելով ամրացել են Իսրայել Պետության դիրքերը: Այս հիմնարար բեկման գլխավոր շարժիչ ուժը Ադրբեջանի եւ Իսրայելի միջեւ ձեւավորված բազմաշերտ ռազմավարական գործընկերությունն է, որն ունի կիրառական բնույթ եւ ընդգրկում է ռազմատեխնիկական, հետախուզական, էներգետիկ ու բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտները[2]:

*Թեհրանի քաղաքական եւ ռազմավարական շրջանակներում Բաքու-Թել Ավիվ դաշինքը դիտարկվում է ոչ իբրեւ սովորական երկկողմ համագործակցություն, այլ որպես «աշխարհաքաղաքական շրջափակման» (*Geo-political Encirclement*) եւ Իրանի հյուսիսային սահմանների երկայնքով իսրայելական ռազմական ու հետախուզական ներկայության իրավազորման միջոց[3]: Մտահոգությունների հիմնական պատճառն այն է, որ Ադր-*

---

[1]* *Ստացվել է՝ 13.05.2026, գրախոսվել է՝ 19.05.2026: Էլ. հասցե՝* Arshak.Madoyan@ysu.am:

[2] *Համմա.* Alexander Murinson, Turkey's Entente with Israel and Azerbaijan: State Identity and Security in the Middle East and Caucasus *(*London: Routledge*, 2010), 45–48,* Gallia Lindenstrauss, Israel-Azerbaijan Relations: Strategy and Realpolitik, "Strategic Assessment" *հտ. 17, հմր. 4 (հունվար2015), 69–74,* Eldad Shavit ևի Gallia Lindenstrauss, The Strategic Relations between Israel and Azerbaijan: Deeper Rooted than Coincidental Convergence,"INSS Insight", *հմր. 1723 (մայիս 2023), 2–3:*

[3] *Համմա.* Alex Vatanka, Azerbaijan and Israel's encirclement of Iran- https://mei.edu/publication/azerbaijan-and-israels-encirclement-iran/

բեջանն աշխարհագրորեն անմիջական սահման ունի Իրանի հետ (շուրջ 700[4] կմ), իսկ Իրանի հյուսիսային նահանգների ազգային-ժողովրդագրական պատկերը (թյուրքախոս բնակչություն) Թեհրանի անվտանգային հայեցակարգում մշտապես ընկալվել է իբրեւ ներքին կայունությանն սպառնացող՝ հնարավոր նուրբ գործոն[5]։

*Մերձավոր Արեւելքում Իրան-Իսրայել հակամարտության սրումը եւ դրա անցումը երկարամյա «ստվերային պատերազմի» (*Shadow War*) փուլից ռազմական՝ բացահայտ եւ ուղղակի դիմակայության, Հարավային Կովկասը վերածել են աշխարհաքաղաքական այս մեծ հակադրության առայժմ երկրորդական, բայց խիստ կարեւոր թատերաբեմի[6]։*

*Ներկա պարագային մեր նպատակն է նորիրատեսական (*Neorealism*) կամ կառուցվածքային իրատեսության (*Structural Realism*) դիրքերից վերլուծել Հարավային Կովկասում իսրայելական ներկայության խորացման պայմաններն ու դրդապատճառները, Ադրբեջան-Իսրայել համագործակցության ռազմավարական ուղղությունները եւ դրանց ածանցյալ ազդեցությունն Իրանի ազգային անվտանգության համակարգի ու տարածաշրջանային ուժերի հավասարակշռության (*Balance of Power*) վրա[7]։*

Եթե դիտարկենք Իսրայելի ռազմավարական հետաքրքրությունները Հարավային Կովկասում, կտեսնենք, որ հրեական պետության ար-

---

[4] *ԿՀՎ «*The World Factbook*»-ի 2004 թ. հրապարակմամբ սահմանագիծը հետեւյալ կերպ է մեկնաբանված. «Ադրբեջանի Սահմանակից երկրներ՝ Հայաստան (Ադրբեջանի հիմնական տարածքի հետ) 566 կմ, Հայաստան (Ադրբեջանի Նախիջեւանի հետ) 221 կմ, Վրաստան 322 կմ, Իրան (Ադրբեջանի հիմնական տարածքի հետ) 432 կմ, Իրան (Ադրբեջանի Նախիջեւանի հետ) 179 կմ, Ռուսաստան 284 կմ, Թուրքիա 9 կմ». տե՛ս* https://user.iiasa.ac.at/~marek/fbook/04/print/aj.html *(թարմացվել է 10 փետրվար, 2005)։*

[5] *Համմ.* Brenda Shaffer, Iran's Azerbaijan Question,"Harvard International Review" *հտ. 26, հմր. 1 (գարուն 2004), 18–22,* Nader Entessar, The Lion and the Sun in the Southern Caucasus: Iran's Karabakh Policy, "Journal of Balkan and Near Eastern Studies" *հտ. 18, հմր. 5 (2016), 482–485,* Mahmood Monshipouri, Iran and the South Caucasus: Geopolitical Opportunities and Challenges, "Iranian Studies" *հտ. 55, հմր. 2 (2022), 391–395։*

[6] *Համմ.* Vali Nasr, The New Middle East Cold War and Its Spillover into the Caucasus,"Foreign Affairs" *հտ. 103, հմր. 2 (2024), 112–115,* Jean-Loup Samaan, The South Caucasus as a Secondary Theater of the Iran-Israel Conflict,"Middle East Policy" *հտ. 31, հմր. 1 (2024), 45–51,* Nicole Grajewski, The Caucasus Spillover: How the Iran-Israel Shadow War Moved North,"Survival" *հտ. 66, հմր. 3 (2024): 83–89։*

[7] *Նշյալի կապակցությամբ տե՛ս* Kenneth N. Waltz, Theory of International Politics (Reading, MA: Addison-Wesley, *1979), 116–123,* John J. Mearsheimer, The Tragedy of Great Power Politics (New York: W. W. Norton & Company, *2001), 32–36,* Stephen M. Walt, The Origins of Alliances (Ithaca, NY: Cornell University Press, *1987), 17–21։*

տաքին եւ անվտանգային քաղաքականության կարեւորագույն առաջնահերթություններից մեկը Իրանի տարածաշրջանային ազդեցության սահմանափակումն ու նրա ռազմավարական կարողությունների զսպումն է: Այս համապատկերում Ադրբեջանը Թել Ավիվի համար ձեռք է բերել ռազմավարական առանձնահատուկ նշանակություն՝ որպես Իրանի անմիջական հարեւան պետություն, որը հնարավորություն է տալիս զարգացնելու հետախուզական համագործակցությունը, ամրապնդելու ռազմատեխնիկական կապերը եւ ընդլայնելու տարածաշրջանային ազդեցությունը[8]:

Դիտելի է, որ Ադրբեջանական ներդրումն Իսրայելի էներգետիկ անվտանգության կարեւոր բաղադրիչներից է: Վերջին տասնամյակներում Ադրբեջանն ապահովում է Իսրայել ներմուծվող նավթի մոտ 30–40%-ը եւ նրա խոշորագույն նավթամատակարարներից մեկն է[9]: Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղով միջերկրածովյան հանգույց հասնող ադրբեջանական էներգակիրները հնարավորություն են ընձեռում, որ Իսրայելի ներկրման աշխարհագրությունը բազմազան լինի, եւ նպաստում են, որ վերջինս խուսափի արաբական կամ տարածաշրջանի՝ ներկա պահին ոչ այնքան բարեկամական այլ եւ այլ դերակատարներից էներգետիկ կախվածության մեջ ընկնելուց: Փոխարենն Իսրայելը Բաքվին աջակցում է մի քանի ոլորտներում, որոնցից կարեւորագույններն են՝ կանխիկ արտարժույթի կայուն հոսքեր, նորագույն տեխնոլոգիական միջոցների տրամադրում, տեղեկատվական գործակցություն ու պետական շահերի առաջխաղացում[10]:

---

[8] *Համմա.* Souleimanov, Emil, Maya Ehrmann, եւ Huseyn Aliyev, Focused on Iran? Exploring the Rationale Behind the Strategic Relationship Between Azerbaijan and Israel, "Southeast European and Black Sea Studies" *հտ.14, հմր. 4 (2014), 471–488,* Cohen, A. Ronen, եւ Tzvi Lev, A Triangle of Interests: Azerbaijan, Iran and Israel, "Iran and the Caucasus" *հտ. 25, հմր. 1 (2021), 74–89,* Khalifa-zadeh, Mahir, Israel and Azerbaijan: To Counteract Iran, "Central Asia and the Caucasus *հտ. 12, հմր. 3 (2011), 31–41,* Alexander Murinson, Azerbaijan and Israel: A Blossoming Strategic Partnership, "Journal of Eurasian Studies *հտ. 5, հմր. 1 (2014), 13–19:*

[9] *Համմա.* Alexander Murinson, The Ties Between Israel and Azerbaijan, "Mideast Security and Policy Studies" *հմր. 110 (*Ramat Gan: Begin-Sadat Center for Strategic Studies, *2014), 7–9,* https://www.besacenter.org/wp-content/uploads/*2014/10/*MSPS*110*-web.pdf, Herb Keinon, Top Aide to Azerbaijan President: Israel Important Strategic Partner, "Jerusalem Post", *հունվար 27, 2015,* https://www.jpost.com/israel-news/top-aid-to-azerbaijan-president-israel-important-strategic-partner-*389 060:*

[10] *Համմա.* Emil Souleimanov, The Azerbaijan-Israel Strategic Alliance: Myths and Reality,"Middle East Policy" *հտ. 18, հմր. 1 (գարուն 2011), 122–125,* Gallia Lindenstrauss, Israel-Azerbaijan Relations: Strategy and Realpolitik, "Strategic Assessment" *հտ. 17, հմր. 4 (հունվար 2015), 71–73,* Michael Tanchum, The Israel-Azerbaijan Alliance and the Changing Energy Geopolitics of

*Կարեւոր է նաեւ աշխարհագրական մերձության (*Geographical Proximity*) եւ հետախուզական հենակետ հանդիսանալու հանգամանքը: Ադրբեջանի աշխարհագրական դիրքը, հատկապես Արցախի գրավյալ տարածքները, Իրանի հյուսիսային սահմաններին անմիջականորեն հարող շրջանները Իսրայելին անզուգադրելի պայմաններ են ընձեռում համակողմանի դիտարկման համար: Սա Թել Ավիվի համար անգերագնահատելի առավելություն է Իրանի միջուկային ու հրթիռային ծրագրերի մշտադիտարկման, ինչպես նաեւ Իսլամական հեղափոխության պահապանների զորակազմի տեղաշարժերի վերաբերյալ գործուն-մարտավարական, հետախուզական տվյալների ձեռքբերման համար՝ թե՛ մարդկային հետախուզության[11], թե՛ Ազդանշանային հետախուզության[12] միջոցով:*

Առաջինը տեղեկությունների հայթայթման ավանդական եղանակն է, որ իրականացվում է հետախուզական ուժերով: Այն ներառում է գործակալների հավաքագրման, ծպտյալ տեղեկատուների ցանցի ստեղծման, անձնական դիտարկումների եւ բազում այլ միջոցների ողջ գործիքակազմը: Ադրբեջանական տարածքների օգտագործումն Իսրայելին թույլ է տալիս առավելագույն դյուրությամբ կառավարել Իրանում գտնվող իր գործակալական ցանցերը կամ իրականացնել անմիջական ցամաքային գաղտնի դիտարկումներ սահմանի երկայնքով: Երկրորդի դեպքում տեղեկությունները հավաքվում են էլեկտրոնային ազդանշանների որսման, վերծանման եւ վերլուծության միջոցով: Այն բաղկացած է երկու հիմնական մասից՝ հաղորդակցական հետախուզություն- հաղորդակցության լրտեսում[13]՝ հեռախոսային խոսակցությունների, ուղերձների, թվային նամակների որսում եւ էլեկտրոնային հետախուզություն՝ ալեհավաքների, հրթիռային համակարգերի եւ այլ ռազմական սարքավորումների արձակած ալիքների եւ ազդանշանների որսում[14]: Արցախի գրավյալ տարածքներում (օրինակ՝ Կովսականում կամ Ջրականում)՝ Իրանի սահմանին մոտ տեղադրված իսրայելական գերժամանակակից լսող սարքերի, ալեհավաքների եւ էլեկտրոնային հետա-

---

the Black Sea and South Caucasus, "Journal of Balkan and Near Eastern Studies" *հտ. 23, հմր. 3 (2021): 412–417:*

[11] *Իմա՛* HUMINT-Human Intelligence:

[12] *Իմա՛* SIGINT-Signals Intelligence:

[13] *Իմա՛* COMINT-Communication Intelligence:

[14] *Իմա՛* ELINT-Electronic Intelligence:

խուզության կայանների միջոցով հնարավոր է որսալ Իրանի խորքում ընթացող ռազմական հաղորդակցությունը եւ հետեւել հրթիռային կայանների աշխատանքին[15]։

Առանձին ուշադրության արժանի է «Հեռաստանի/ծայրամասային դաշինքների» վերաիմաստավորման ռազմավարությունը[16]։ Համարվում է, որ 1950-ականներին Իսրայելի հիմնադիր հայրերից Դավիթ Բեն Գուրիոնի նախաձեռնությամբ եւ անմիջական ղեկավարությամբ մշակվեց գործողությունների մի համակարգ, որ կոչվեց «Ծայրամասի» կամ «Հեռաստանի» ռազմավարություն։ Դրա նպատակն էր դաշինքներ ստեղծել «արաբական օղակից» դուրս գտնվող՝ ոչ արաբական երկրների հետ (այն ժամանակ՝ Շահական Իրան, Թուրքիա, Եթովպիա)։ Այս ռազմավարության ներկայիս դրսեւորումների վառ օրինակներ են Իսրայել-Ադրբեջան կամ Իսրայել-Հունաստան հարաբերությունները։ Հաճախադեպ են նաեւ (Իսրայելի՝ «ծայրամասային նոր ռազմավարություն»[17] եւ «Հակադարձ ծայրամասային ռազմավարություն»[18] եզրույթները։ Վերջինս խորհրդանշում է Իսրայելի արտաքին քաղաքական այն ուղեգիծը, երբ Իսրայելն իր դաշինքներն ուղղում է երբեմնի «ծայրամասային» դաշնակիցների (Իրան, մասամբ՝ Թուրքիա) դեմ՝ համագործակցելով նոր սերնդի «ծայրամասային» գործընկերների հետ՝ Ադրբեջան կամ նույնիսկ Արաբական ծոցի միապետություններ[19]։ Ուստի ուշագրավ եւ ցանկալի կլինի ականատես լինել «Հակադարձ ծայրամասային ռազմավարություն» այնպիսի դրսեւորումների, երբ Իսրայելն իր հերթական նոր դաշինքներն ուղղի երբեմնի «ծայրամասային» դաշնակից Ադրբեջանի դեմ։

---

[15] *Համմա.* Nicole Grajewski, The Caucasus Spillover: How the Iran-Israel Shadow War Moved North,"Survival", *հտ. 66, հմր. 3 (2024), 83,* Jean-Loup Samaan, The South Caucasus as a Secondary Theater of the Iran-Israel Conflict, "Middle East Policy" *հտ. 31, հմր. 1 (2024), 48։*

[16] *Իմա՛* Neo-Periphery Doctrine։

[17] *Իմա՛* New Periphery Strategy։

[18] *Իմա՛* Reverse Periphery Doctrine։

[19] *Համմա.* Yoel Guzansky եւ Clive Jones, The 'Reverse Periphery' Doctrine: Israel's Evolving Relationship with the Arab Gulf States,"Middle East Policy" *հտ. 27, հմր. 4 (2020), 30–42,* Gallia Lindenstrauss, Israel's Relations with Azerbaijan and the New Geopolitics of the Periphery, "Strategic Assessment" *հտ. 24, հմր. 2 (2021), 65–79,* Jean-Loup Samaan, Israel's New Periphery Strategy: From the Eastern Mediterranean to the Gulf, "The International Spectator", *հտ. 56, հմր. 3 (2021), 110–125,* Ofira Seliktar եւ Farhad Rezaei, Iran, Israel, and the United States: The Regime Change Game *(*Lanham, MD: Lexington Books, *2020),* David Shayan, Israel's Periphery Doctrine: Strategy, Diplomacy, and Statecraft *(*London: Routledge, *2023),* Aristotle Tziampiris, The Emergence of the Israeli-Greek-Cypriot Strategic Alliance *(*Athens: Springer, *2015):*

Իսրայել պետության ներկայիս արտաքին քաղաքական գիծն ու ռազմավարական մտածողությունը, թե՛ հոգեւոր, թե՛ աշխարհիկ վերնախավերի շրջանում, մեծապես ձեւավորվում են հրեա ժողովրդի ավանդական՝ ընկերային, կրոնական եւ պատմական պատկերացումների ազդեցությամբ՝ հենվելով աստվածաշնչյան պատմության, աշխարհագրության եւ սուրբգրային ավանդույթի (Թանախ) իրադարձությունների վրա: Հետեւաբար, ժամանակակից աշխարհաքաղաքական հայեցակարգերը քննելիս հնարավոր է դրանց պատմահոգեբանական նախադրյալներն ու ակունքները նկատել հրեա ժողովրդի հնամենի պատմության մեջ:

Թանախյան պատմագրության մեջ նման կտրուկ դաշնակցային շրջադարձերի դասական օրինակ է Հուդայի թագավորության քաղաքականությունը: Վերջինս, հարեւանների սպառնալիքը չեզոքացնելու նպատակով, սկզբում դաշնակցում էր հեռավոր գերտերության՝ Ասորեստանի հետ (Դ. Թագ. ԺՁ. 5–9, Բ. Մնաց. ԻՀ. 16–21), իսկ հետո, ուժերի հարաբերակցության փոփոխությանը զուգընթաց, վերանայում էր իր քաղաքականությունը եւ նոր դաշնակիցներ որոնում՝ Եգիպտոսում ու Բաբելոնում (Դ. Թագ. ԺՀ. 21, Ի. 12–19, Ես. Լ. 1–7, ԼԱ. 1–3, Երեմ. ԼԷ. 5–10, Եզեկ. 17:11–21)՝ ընդդեմ այն տերության, որը ժամանակին իրեն աջակցել էր:

Այս պատմական շարունակականությունն ու գաղափարների սուրբգրային արմատները հնարավորություն են տալիս ենթադրելու, որ իսրայելական արտաքին քաղաքականության գործնական մոտեցման մեջ պահպանվել է հեռավոր ապավենների տեւական որոնման եւ տվյալ ժամանակաշրջանի աշխարհաքաղաքական շրջափակումները հաղթահարելու նպատակով դաշնակցային հարաբերությունների ճկուն վերաձեւակերպման ավանդույթը: Այս երեւույթը, իհարկե, չի ենթադրում ժամանակակից պետական քաղաքականության ուղղակի պայմանավորվածություն աստվածաշնչյան պատմություններով, սակայն վկայում է, որ պատմական հիշողությունն ու քաղաքական մշակույթը կարող են երկարատեւ ազդեցություն ունենալ ռազմավարական մտածողության ձեւավորման վրա: Աստվածաշնչյան դասերից հատկապես ուսանելի է Կյուրոս արքայի դրվագը: Այն ներկայացնում է, թե ինչպես Կյուրոսը հրեաներին ընծայեց Նաբուգոդոնոսորի առգրաված տաճարական սպասքն ու սրբազան իրերը, եւ Բաբելոնյան գերության մեջ հայտնված, անէության գիրկն անցնելու դատապարտված հրեաներին օժանդակեց, որ վերադառնան Երուսաղեմ ու պարսից տերության միջոցներով վերաշինեն

*Տաճարը: Իսրայել պետության վարած ներկայիս գիծն Իրանի հանդեպ գուցե կարելի է անցյալ մեծ բարերարությունների «շնորհակալությունը» համարել՝ նկատելով, որ շահերի գերակայության սկզբունքը, իրատեսական քաղաքականությունը (*Realpolitik*) առաջնային է, իսկ աշխարհաքաղաքական շրջադարձը կամ դաշինքների վերադասավորումը (*Geopolitical Realignment*)՝ հավերժ:*

Թերեւս ներկա դրվագը ձեւավորել է հրեական ռազմավարական մշակույթի մեկ այլ կարեւոր գիծ. աշխարհաքաղաքական բեկումնային պահերին գերտերությունների (պատմականորեն՝ Պարսկաստան, ժամանակակից շրջանում՝ Մեծ Բրիտանիա կամ ԱՄՆ) համաշխարհային շահերն ու կարողությունները սեփական ազգային-պետական նպատակներին միահյուսելու եւ ծառայեցնելու ունակությունը:

Անդրադառնանք Ադրբեջան-Իսրայել ռազմավարական համագործակցության ոլորտներին: Երկկողմ հարաբերությունները, որ սկսվել էին 1992 թ. դիվանագիտական կապերի հաստատմամբ, ԻԱ. դարում աստիճանաբար վերածվեցին լիարժեք ռազմավարական գործընկերության[20], որի խորհրդանշական բարձրակետ հանդիսացավ Թել Ավիվում Ադրբեջանի դեսպանատան բացումը 2023 թվականին[21]: Բաքվի համար Թել Ավիվի հետ համագործակցության խորացումը պայմանավորված էր մի կողմից՝ Հայաստանի նկատմամբ ռազմական եւ տեխնոլոգիական առավելություն ձեռք բերելու[22], մյուս կողմից՝ ԱՄՆ քաղաքական շրջանակներում հրեական լոբբիի աջակցությունն ապահովելու ձգտմամբ[23]:

Առաջնային է նաեւ ռազմատեխնիկական գործընկերությունը, որ կարելի է բնորոշել իբրեւ երկու երկրների համագործակցության խարիսխ: Իսրայելն Ադրբեջանի բարձր տեխնոլոգիական սպառազինության գլխա-

---

[20] *Հմմտ.* Taras Kuzio, The Azerbaijan-Israel Strategic Alliance, "The Journal of Slavic Military Studies", *հտ. 36" (1), 84–102,* Emil Souleimanov, The Azerbaijan-Israel Strategic Alliance: Myths and Reality, "Middle East Policy", *հտ. 18, հմր 1, 119–131:*

[21] *Հմմտ.* Eldad Shavit, and Gallia Lindenstrauss, The Strategic Relations between Israel and Azerbaijan: Deeper Rooted than Coincidental Convergence, "INSS Insight", *հմր. 1723, 1–5:*

[22] Brenda Shaffer, "The Azerbaijan-Israel Relationship: More Than Oil and Arms."Israel Journal of Foreign Affairs", *հտ. 14, հմր. 1, 109–118,* Jean-Loup Samaan, The South Caucasus as a Secondary Theater of the Iran-Israel Conflict, "Middle East Policy", *հտ. 31, հմր. 1, 42–56:*

[23] *Հմմտ.* Alexander Murinson, Israel-Azerbaijan Relations: Changing Alliances and Strategic Partnerships. London: Routledge *(տե՛ս հատկապես ԱՄՆ-ում հրեական կազմակերպությունների միջոցով իրականացվող լոբբինգին նվիրված բաժինը):*

վոր մատակարարներից մեկն է: Բավարար է հիշել, որ մի քանի փուլով կնքվել են միլիարդավոր դոլարների պայմանագրեր[24]:

Իսրայելական սպառազինության արդյունավետությունը եւ որակական հատկանիշները գործնականում ի ցույց դրվեցին դեռեւս 2016 թ. Ապրիլյան պատերազմի ժամանակ: Նորագույն միջոցները եւ հատկապես հարվածային ու հետախուզական անօդաչու սարքերը շատ դեպքերում մեծագույն նպաստ էին բերում: Յավոք այս կապակցությամբ արժանի վերլուծություններ եւ հետեւություններ չարվեցին, եւ արդեն 2020 թ. 44-օրյա պատերազմի եւ 2023 թ. սեպտեմբերին Արցախի դեմ իրականացված ռազմական գործողության ժամանակ իսրայելական բարձր ճշգրտության զենքերը, նորագույն միջոցներն ու զինատեսակները տարբեր ասպարեզներում շոշափելի առավելություն էին ապահովում՝ տարածաշրջանային ռազմական հավասարակշռությունը բեկելով հօգուտ Ադրբեջանի[25]:

Ծանրակշիռ ներդումն ակնառու էր նաեւ հետախուզական, համակարգչային եւ ցանցային անվտանգության ոլորտներում: Այս առթիվ հարկ է նշել, որ ռազմական համագործակցությունից զատ Իսրայելի եւ Ադրբեջանի միջեւ ձեւավորվել է նաեւ անվտանգային եւ հետախուզական սերտ գործակցություն: Միջազգային փորձագիտական գրականության մեջ եւ հեղինակավոր հրատարակություններում բազմիցս քննարկվել են Իրանի ուղղությամբ հետախուզական, էլեկտրոնային դիտարկման եւ ազդանշանային հետախուզության նպատակներով ադրբեջանական տարածքի, հատկապես Իրան-Ադրբեջան սահմանամերձ շրջանների, հնարավոր օգտագործման վերաբերյալ տեղեկություններն ու գնահատականները:

---

[24] *Տես* Taras Kuzio, The Azerbaijan-Israel Strategic Alliance, The Journal of Slavic Military Studies", *հտ. 36, հմր. 1 (2023), 84–102,* Brenda Shaffer, The Azerbaijan-Israel Relationship: More Than Oil and Arms, "Israel Journal of Foreign Affairs", *հտ. 14, հմր. 1 (2020), 109–118,* Nicole Grajewski, The Caucasus Spillover: How the Iran-Israel Shadow War Moved North, "Survival", *հտ. 66, հմր. 3 (2024), 79–94,* Jean-Loup Samaan, The South Caucasus as a Secondary Theater of the Iran-Israel Conflict, "Middle East Policy", *հտ. 31, հմր. 1 (2024), 42–56:*

[25] *Տես* Taras Kuzio, The Azerbaijan-Israel Strategic Alliance, "The Journal of Slavic Military Studies", *հտ. 36, հմր. 1 (2023), 84–102,* Nicole Grajewski, The Caucasus Spillover: How the Iran-Israel Shadow War Moved North, "Survival", *հտ. 66, հմր. 3 (2024), 79–94,* Jean-Loup Samaan, The South Caucasus as a Secondary Theater of the Iran-Israel Conflict, "Middle East Policy", *հտ. 31, հմր. 1 (2024), 42–56,* Eldad Shavit եւ Gallia Lindenstrauss, The Strategic Relations between Israel and Azerbaijan: Deeper Rooted than Coincidental Convergence, "INSS Insight", *հմր. 1723 (մայիս 2023), 1–5:*

Ու թեեւ այդ պնդումները պաշտոնական արձագանքների չեն արժանացել, այնուամենայնիվ շարունակում են մնալ մասնագիտական քննարկումների առարկա[26]։

Սրա հետ մեկտեղ, բաց աղբյուրներում առկա տեղեկություններն այս պահին թույլ չեն տալիս անվերապահորեն հաստատել կամ հերքել «Մոսադի» հենակետերի տեղակայման եւ դրանց աշխարհագրական ճշգրիտ տեղորոշման մասին պնդումները։ 2020 թ. պատերազմից հետո Իրանին սահմանակից տարածքների նկատմամբ Ադրբեջանի վերահսկողության ընդլայնումը վերլուծաբանները հաճախ դիտարկել են Իսրայել-Ադրբեջան ռազմավարական համագործակցության եռանախորքին։ Նույն կերպ, 2018 թ. Իրանի միջուկային արխիվի առեւանգման եւ 2020 թ. իրանցի միջուկային ֆիզիկոս Մոհսեն Ֆախրիզադեի սպանության դեպքերի կապակցությամբ միջազգային մամուլում շրջանառվել են տարբեր վերլուծություններ Իսրայելի հետախուզական գործունեության վերաբերյալ։ Սակայն Ադրբեջանի տարածքի անմիջական օգտագործման մասին հրապարակայնորեն հաստատված եւ անվիճելի ապացույցներ առկա չեն կամ ավելի ճիշտ՝ տակավին չեն հրապարակվում[27]։ Ընդամին պետք է նկատել, որ Իրանի ազգային անվտանգության հայեցակարգի առանցքային դրույթներից մեկը երկրի սահմանների անմիջական հարեւանությամբ արտաքին թշնամական ուժերի՝ առաջին հերթին ԱՄՆ եւ Իսրայելի ռազմական կամ հետախուզական ներկայության բացառումն է։ Այս համապատկերում Ադրբեջան-Իսրայել ռազմավարական գործակցությունը Թեհրանում դիտարկվում է որպես անվտանգային լուրջ մարտահրավեր, որն արտահայտվում է առնվազն երեք հիմնական հարթություններում.

---

[26] *Հմմտ.* Mark Perry, Israel's Secret Staging Ground," Foreign Policy", *մարտ 28, 2012,* Ilya Bourtman, Israel and Azerbaijan's Furtive Embrace,"Middle East Journal", *հտ. 60, հմր. 2 (գարուն 2006), էջ 274–291,* Alexander Murinson, The Ties Between Israel and Azerbaijan, "Mideast Security and Policy Studies" *հմր. 110,* "Begin-Sadat Center for Strategic Studies" *(*BESA Center*), 2014 (կամ նույն* Alexander Murinson-*ի՝* Turkey's Entente with Israel and Azerbaijan*։* State Identity and Security in the Middle East and Caucasus, Routledge, *2010)։*

[27] *Հմմտ.* David M. Halbfinger, Ronen Bergman, and Isabel Kershner, "How Israel, in Dark of Night, Torched Its Way to Iran's Nuclear Secrets,"The New York Times", *հուլիս 15, 2018,* Michael R. Gordon եւ Warren P. Strobel, Israel Built Broad Spy Network in Iran,"The Wall Street Journal", *դեկտեմբեր 11, 2020,* Seth J. Frantzman, Israel Hayom Visits the Border Causing the Iranians to Lose Sleep, "Israel Hayom", April *21, 2021, նաեւ* Brenda Shaffer, Azerbaijan and Israel*։* Strategic Partners on Iran's Border," "BESA Center Perspectives Paper", *հմր. 1,830 (2020)։ 1–5։*

Ա. ՄԱՐՏԱՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔ ԵՒ «ԳՈՐԾԵԼՈՒ-ՋՈՐԱՇԱՐԺԻ ԽՈՐՈՒԹՅԱՆ» ԽՆԴԻՐ

Իրանի ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը մտահոգ է, որ Իրան-Իսրայել-ԱՄՆ ռազմական բախման պարագայում Ադրբեջանի տարածքը կարող է օգտագործվել հետախուզական կամ ռազմական գործողություններ համար: Իրանական եւ միջազգային փորձագիտական շրջանակներում բազմիցս հնչել են գնահատականներ, ըստ որոնց՝ Ադրբեջանի որոշ ռազմական ենթակառուցվածքներ, ի մասնավորի օդանավակայանները, առնվազն տեսականորեն կարող են ծառայել Իսրայելի ռազմաօդային ուժերի կամ անօդաչու համակարգերի գործողություններին աջակցելու նպատակով: Ուստի Թեհրանն իր հյուսիսային սահմանների մերձակայքում իսրայելական ռազմական ներկայության ցանկացած հնարավորություն դիտարկում է որպես ազգային անվտանգության «կարմիր գիծ»[28]:

Բ. ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ ԵՒ ԱՊԱԿԱՅՈՒՆԱՑՄԱՆ ՎՏԱՆԳ

Իրանի հյուսիսարեւմտյան նահանգներում՝ Արեւելյան Ատրպատականում, Արեւմտյան Ատրպատականում եւ Արդաբիլում բնակվող բազմամիլիոնանոց թյուրքախոս բնակչության գործոնը շարունակում է մնալ երկրի ներքին անվտանգության նուրբ հարցերից մեկը: Իրանական քաղաքական եւ անվտանգային որոշ շրջանակների ընկալմամբ՝ Ադրբեջանի եւ Իսրայելի սերտ համագործակցությունը կարող է խթանել պանթյուրքական գաղափարախոսության տարածումը, ինչպես նաեւ «Հարավային Ադրբեջանի» հայեցակարգի քաղաքականացումն ու աշխուժացումը: Սա երկարաժամկետ հեռանկարում կարող է ահագնացնել անջատողական տրամադրությունները եւ լրացուցիչ սպառնալիքներ ստեղծել երկրի ներքին կայունության համար[29]:

---

[28] *Համմ.* Ronen A. Cohen and Lev Tzvi, A Triangle of Interests: Azerbaijan, Iran and Israel, "Iran and the Caucasus", *հտ. 25", հմր. 1 (2021), 80–85,* Nicole Grajewski, The Caucasus Spillover: How the Iran-Israel Shadow War Moved North, "Survival" *հտ. 66, հմր. 3 (2024), 79–94,* Jean-Loup Samaan, The South Caucasus as a Secondary Theater of the Iran-Israel Conflict, "Middle East Policy", *հտ. 31, հմր. 1 (2024), 42–56:*

[29] *Տես* Nader Entessar, The Lion and the Sun in the Southern Caucasus: Iran's Karabakh Policy,"Journal of Balkan and Near Eastern Studies", *հտ. 18, հմր. 5 (2016), 479–492,* Mahmood Monshipouri, Iran and the South Caucasus: Geopolitical Opportunities and Challenges,"Iranian

Գ. ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇՐՋԱՓԱԿՄԱՆ ՎՏԱՆԳ

Իրանը Հարավային Կովկասը դիտարկում է որպես իր անմիջական անվտանգային միջավայրի կարեւոր բաղադրիչ եւ դեպի հյուսիս ձգվող ռազմավարական հաղորդակցությունների գոտի: Այս տեսանկյունից Ադրբեջան–Թուրքիա–Իսրայել առանցքի խորացումը Թեհրանում հաճախ ընկալվում է որպես Իրանի շուրջ ձեւավորվող սահմանափակող աշխարհաքաղաքական կառուցվածքի տարր: Իրանական ռազմավարական մտածողության շրջանակներում նման զարգացումները դիտվում են որպես տարածաշրջանային ազդեցության նվազեցման, ինչպես նաեւ Հարավային Կովկասում եւ Կասպյան ավազանում Թեհրանի գործունեության սահմանափակման բաղադրիչ[30]:

Կրկին ի մտի առնենք, որ 2020 թ. 44-օրյա պատերազմից եւ Ուկրաինայում Ռուսաստանի ռազմական ներգրավումից հետո Հարավային Կովկասում ուժերի հարաբերակցությունն էական փոփոխություններ կրեց: Ռուսաստանի ավանդական ազդեցության հարաբերական թուլացման պայմաններում տարածաշրջանում ավելի ազդեցիկ դերակատարություն սկսեցին ստանձնել Թուրքիան եւ Իսրայելը, ինչը հանգեցրեց տարածաշրջանային ուժային հավասարակշռության վերադասավորման եւ անվտանգային ճարտարապետության վերաիմաստավորման: Ձեռնարկվեցին Իրանի աշխարհաքաղաքական մեկուսացման փորձեր: Իրանական քաղաքական եւ փորձագիտական շրջանակներում տարածված է այն տեսակետը, ըստ որի՝ Իրանի աշխարհաքաղաքական մեկուսացմանն ուղղված գործընթացներն իրականացվում են երկու փոխկապակցված ուղղություններով: Մի կողմից, թուրք-ադրբեջանական համագործակցության շրջանակում առաջ է մղվում Թրամփի ուղի-«Ջանգեզուրի միջանցք» նախագիծը, որը, իրանական գնահատականների համաձայն, կարող է սահմանափակել Իրանի տարանցիկ շարժունակությունը եւ աշխարհաքաղաքական դերակատարությունը տարածաշրջանում՝ միաժամանակ խթանելով պան-

---

Studies", *հտ. 55, հմր. 2 (2022), 385–403,* Brenda Shaffer, Iran's Azerbaijan Question,"Harvard International Review", *հտ. 26, հմր. 1 (*Spring *2004), 18–22:*

[30] *Տե՛ս* Alexander Murinson, Turkey's Entente with Israel and Azerbaijan: State Identity and Security in the Middle East and Caucasus *(*London: Routledge, *2010),* Vali Nasr, The New Middle East Cold War and Its Spillover into the Caucasus,"Foreign Affairs", *հտ. 103, հմր. 2 (2024), 108–121,* Jean-Loup Samaan, The South Caucasus as a Secondary Theater of the Iran-Israel Conflict,"Middle East Policy:, *հտ. 31", հմր. 1 (2024), 42–56:*

թյուրքական սերտաճման միտումները: Մյուս կողմից, այս գործընթացներին զուգահեռ խորանում է Իսրայելի եւ Ադրբեջանի միջեւ ռազմատեխնիկական ու հետախուզական համագործակցությունը, որի շարակարգում իրանական աղբյուրները պարբերաբար մատնանշում են Իրանի հյուսիսային սահմանների հարեւանությամբ գործող ենթադրյալ հետախուզական ենթակառուցվածքների առկայությունը, ներառյալ ազդանշանային հետախուզության համակարգերը եւ անօդաչու թռչող սարքերի հնարավոր հենակետերը[31]*:*

Հարավային Կովկասում իսրայելական գործոնի ամրապնդումն էականորեն վերափոխել է տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետությունը: Ադրբեջան-Իսրայել ռազմավարական գործընկերությունն արդեն վաղուց դուրս է եկել զուտ ռազմատեխնիկական համագործակցության շրջանակից՝ աստիճանաբար վերածվելով Մերձավոր Արեւելքի եւ Հարավային Կովկասի աշխարհաքաղաքական համակարգերը փոխկապակցող ռազմավարական կարեւոր առանցքի:

2020 թվականից հետո Հարավային Կովկասը կորցրել է տարածաշրջանային անվտանգության համակարգի իր նախկին ինքնուրույնությունը եւ աստիճանաբար վեր է ածվում Մերձավոր Արեւելքի աշխարհաքաղաքական հակամարտությունների ռազմավարական ենթահամակարգի: Արցախի անկումից հետո Ադրբեջանն Իսրայելի համար այլեւս սոսկ գործընկեր չէ: Այն կատարում է չորս տարբեր գործառույթ. էներգետիկ, ռազմական, հետախուզական, աշխարհաքաղաքական:

Բազմաշերտ մրցակցության ու մրցավազքի համապատկերում Թել Ավիվն Ադրբեջանը դիտարկում է որպես Իրանի հյուսիսում գտնվող առանցքային հենակետ: Իսկ Բաքվի համար Իսրայելը սեփական ռազմական կարողությունների պահպանման, տեխնոլոգիական առավելության ապահովման եւ տարածաշրջանային ուժային հավասարակշռության մեջ սեփական դիրքերի ամրապնդման հուսալի գործընկեր է: Միեւնույն ժամանակ, այս փոխգործակցությունը պարունակում է սրացման նշանակալի վտանգներ: Այն դրդում է Թեհրանին տարածաշրջանում որդեգրել ավելի գործուն ու

---

[31] *Տես* Nicole Grajewski, The Caucasus Spillover: How the Iran-Israel Shadow War Moved North," Survival", *հտ. 66, հմր. 3 (2024), 79–94,* Vali Nasr, The New Middle East Cold War and Its Spillover into the Caucasus," Foreign Affairs", *հտ. 103, հմր. 2 (2024), 108–121,* Micha'el Tanchum, The Israel-Azerbaijan Alliance and the Changing Energy Geopolitics of the Black Sea and South Caucasus," Journal of Balkan and Near Eastern Studies", *հտ. 23, հմր. 3 (2021), 405–422:*

կանխարգելիչ քաղաքականություն, ինչի դրսեւորումներից է Հայաստանի Հանրապետության հետ անվտանգային, տնտեսական եւ փոխադրական-կապուղային համագործակցության խորացումը՝ որպես տարածաշրջանային ուժային հավասարակշռության վերականգնման գործիք:

*Միջազգային եւ տարածաշրջանային ներկայիս միտումների պահպանման պարագայում Հարավային Կովկասը կարող է աստիճանաբար կորցնել հակամարտությունների ավանդական բնույթը եւ վերածվել Իրան–Իսրայել–ԱՄՆ հակամարտության, այդ թվում՝ «խառնատարր պատերազմի (*hybrid warfare*)» տարածաշրջանային թատերաբեմի: Նման պայմաններում փոքր պետությունների, մասնավորապես Հայաստանի անվտանգային միջավայրն առավելապես կախված կլինի ճկուն, հաշվարկված եւ բազմաբեւեռ հավասարակշռման քաղաքականություն իրականացնելու կարողությունից:*

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Ադրբեջան–Իսրայել հարաբերություններ, Իրանի ազգային անվտանգություն, Հարավային Կովկաս, նորիրատեսություն, ուժերի հավասարակշռություն, աշխարհաքաղաքական շրջափակում, ազդանշանային հետախուզություն, «հեռաստանի/ծայրամասային դաշինքների» ռազմավարություն, ռազմատեխնիկական համագործակցություն, խառնատարր (հիբրիդային) պատերազմ:

РЕЗЮМЕ

В рамках неореалистской парадигмы исследуется эволюция стратегического партнерства между Азербайджаном и Израилем и его влияние на архитектуру безопасности Южного Кавказа. Показано, что институционализация многомерного сотрудничества в энергетической, военно-технической и разведывательной сферах существенно изменила региональный баланс сил, интегрировав Южный Кавказ в геополитическую динамику Ближнего Востока. В результате регион постепенно трансформируется в стратегическую подсистему ирано-израильского соперничества. В статье систематизировано восприятие угроз Тегераном в трех взаимосвязанных измерениях – стратегическо-оперативном, эт-

нополитическом и геополитическом, – в рамках которых израильское присутствие в Азербайджане рассматривается как элемент стратегии сдерживания и геополитического окружения Ирана. Делается вывод, что проекция ирано-израильской конфронтации на Южный Кавказ превращает регион в один из театров гибридного противоборства. В этих условиях обеспечение долгосрочной стабильности и национальной безопасности Республики Армения требует проведения гибкой, многовекторной стратегии внешнеполитического и военно-политического балансирования.

SUMMARY

Grounded in the neorealist paradigm, this article examines the evolution of the Azerbaijan–Israel strategic partnership and its implications for the security architecture of the South Caucasus. It argues that the institutionalization of multidimensional cooperation in the energy, military-technical, and intelligence domains has significantly reshaped the regional balance of power, integrating the South Caucasus into the broader geopolitical dynamics of the Middle East. Consequently, the region is increasingly emerging as a strategic subsystem of the Iran–Israel rivalry. The study systematizes Tehran's threat perceptions across three interrelated dimensions–strategic-operational, ethno-political, and geopolitical–demonstrating that Israel's presence in Azerbaijan is interpreted as part of a broader strategy of deterrence and geopolitical encirclement of Iran. The article concludes that the spillover of the Iran–Israel confrontation has transformed the South Caucasus into a theater of hybrid competition. Under these circumstances, ensuring the long-term stability and national security of the Republic of Armenia requires the adoption of a flexible, multidirectional strategy of foreign policy and strategic balancing.